
ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ

Научни скупови
Књига 61

Одјељење умјетности
Књига 22

ПЕТИ ЛИНГВИСТИЧКИ СКУП „БОШКОВИЋЕВИ ДАНИ“

Радови са научног скупа
Подгорица, 10. и 11. октобра 2002. године

Редакциони одбор:

Проф. др БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ
Проф. др ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ
Проф. др РАДОЈИЦА ЈОВИЋЕВИЋ
Проф. др БОЖО ЋОРИЋ
Др ДРАГО ЋУПИЋ

Уредник

Проф. др БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ

Подгорица, 2003.

Александар ЛОМА /Београд/

О ЈЕДНОМ МАЊЕ ПОЗНАТОМ ПРИДЕВСКОМ ОБРАЗОВАЊУ (ТРАГОМ РАДОСАВА БОШКОВИЋА)

У свом познатом чланку о придевском суфиксу *-аћи* Радосав Бошковић се осврнуо и на облике *кр̑штен̑и* и *в̑енч̑ан̑и*, надовезавши се на запажање Петра Ђорђевића да се ова два придева кад стоје као атрибути уз *кум*, *кумство* и сл. како значењем, тако и нагласком одвајају од трпних придева *кр̑штен(̑и)* од *кр̑стити*, *в(̑)ѣнчан(̑и)* од *в(̑)енчати*. Стога их Бошковић издваја као посебан тип реконструишући праоблике **kȓšten̑jъ* 'за крштење', **v̑en̑čan̑jъ* 'за венчање', као придевске форме од основе глаголских именица *кр̑штење*, *венчање*. Као трећи пример из топонимије прибраја *Ор̑ан̑и до* у Пјешивцима, где такође постоји несагласност са нагласком трпног придева *др̑ан(̑и)* од *орати*, а самим тим и вероватноћа да и овде треба разумети не 'д̑о који се оре', него 'д̑о за *орање*' (Бошковић 1950, 271 д.). Ово Бошковићево решење — које није нашло одјека у Скоковом етимолошком речнику, где се и *кр̑штен̑и* и *в̑јенч̑ан̑и* (*пр̑стен*, *кум*) тумаче једноставно као партиципи пасивног перфекта (Скок II 197b, III 591a) — звучи примамљиво, како са семантичке, тако и са творбене стране, али се суочава са једним формалним приговором: од тако реконструисаних праоблика данас бисмо, после новог јотовања, имали **кр̑ште̑ни*, *кр̑ште̑нег*, односно **в(̑)енча̑ни*, *в̑јенча̑нег*, **Ора̑ни*, *Ора̑нег*, као нпр. *ку̑н̑и*, *ку̑нег* < **ку̑п̑јъ* (уп. ЭССЯ 13/1987, 107). У поставци проблема Радосав Бошковић је и овај пут, као и готово увек, имао око оштрије од других и исправно увидео да се ови облици не могу поистоветити са трпним придевима, већ чине посебан тип. Што се тиче крајњег порекла тог типа, оно се може тражити и у другом смеру.

Чиним то надовезујући се на недавно властито истраживање (Лома 1999), где сам се позабавио рефлексима удвојеног *н* на морфолошкој граници након испадања полугласа у српској топонимији, указавши да се осим регуларног упрошћавања у *н* ту јављају и разни облици дисимилације. Од њих најбоље је посведочена промена *нн* > *лн*, за коју има приме-

ра и у апелативној лексици књижевног језика, као *саонице*, *гостионица* < *салнице*, *гостилница* < **sanъnice*, **gostinъnica* (ор. cit. 100). У овој прилици посебно нам може бити занимљив топоним *Невидијон* забележен у Негбини под Златибором. То је у основи исто назвање као *Невиђен*, посведочено у динарским пределима, али се овде не ради о чистом трпном придеву, него о придевском образовању суфиксом *-ъпъ* од његове основе, **невидиъпъ*, одатле **НевидАлн* и онда *Невидијон*, са заменом јата тек након прелаза *л* у *о* (ор. cit. 101 д.). Тај тип придева добро је посведочен у старословенском језику, нпр. *неиздреченьпъ*; о његовом значењу биће нешто више речи доцније.

Можемо ли претпоставити да и у *вѣнчāнѣ*, *крштениѣ*, *орāнѣ* имамо образовања тог типа од основе трпних придева? У најмању руку, акценат би се слагао са таквом претпоставком, ако се пође од аналогije коју пружа разлика у нагласку примарног придева *кāмен(ѣ)* < **камѣпъ(јъ)* < **камен-но-* према млађем образовању суфиксом *-ъп-* *кāмен(ѣ)* < **катѣпъ(јъ)*. Облик *венчални кум* у народној песми из Књажевца (РСА) као да потврђује ову претпоставку, пружајући горе поменути рефлекс *лн* као сведочанство раније геминате *нн* настале спојем завршног *н* основе трпног придева и истог гласа из придевског суфикса *-ъп-* након испадања слабог полугласника. За тај пример из источне Србије где се *л* на крају слога чува, постоје аналогije са бугарског терена, нпр. у Маданском крају *Бездальник* као назив дубоког вира у стени под водопадом < **bez-dъn-ъп-икъ* (Христов 1964, 140). Можемо се питати није ли дужина на *а* у пјешивачком топониму *Орāнѣ дб*, за коју Бошковић нуди другачије објашњење, заправо добивена контракцијом од *Ораони*, а ово од **Орални*, у крајњој линији **оранъпъјъ*?

У вези са могућношћу да се и на црногорском тлу нађу примери за прелаз *нн* > *лн*, дозволимо себи екскурс о топониму *Ждрѣбаник*. Он је познат као назив старог манастира код Даниловграда, а тако се зове и поље око манастира. Помиње се у народним песмама забележеним у првој половини XIX века: Милутиновићевим „Пјеванијама црногорским и херцеговачким” (Лајпциг 1837): *Ждрѣбаник-поље* 43°, 54), Његошевом „Огледалу српском” (Београд, 1846): у *Ждрѣбаник равни* (10°, 207), у петој књизи Вукових „Српских народних пјесама... у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању Црногораца” (Беч 1865): на *Ждрѣбаник* (3°, 282; 1783); Вук га је унео у друго издање свога речника са нагласком *Ждрѣбанѣк*, *-ѣка* који неће бити аутентичан. Полазећи од тог облика, Скок овај топоним тумачи као поименичен партицип перфекта пасивног од *ж(д)рѣбати* (Скок III 672а), но ствар није тако једноставна. Наиме, постоји и облик *Ждрѣбаоник* (Шобалић 1923, 221; топографска карта),¹ из

¹ Док је на крају речи *-ал* у овим говорима доследно *-ā*, у средини речи бележе се примери чувања групе *ао*, нпр. *рāонѣк* поред *рāнѣк* (Пешикан 1965, 124).

којег излази да је *a* настало контракцијом, тако да би се на њему очекивала дужина, које у Вуковом запису нема. Има је, међутим, у подударном називу који је у Кучима забележио врстан дијалектолог (Петровић 1988, 65): *Ждреба̀нѝк*, *-а*, 'равна површ' у Гладиштима и Коштици.

Чини се, дакле, да је *Ждреба̀нѝк* на оба места од **Ждребаоник* < **Ждребалник*, што је у складу са развојем таутосилабичне групе *ал* на овом терену. Шта би онда била етимолошка основа овог назвања? Правoliniјски, најлакше би било поћи од основе партиципа перфекта *ждребал-* од *ж(д)ребати*, од које је изведена именица *ждребалац* 'sortitor, гатар' забележена код старих приморских лексикографа Витезовића, Делла Беле и Стулића (по РЈА). Но та се основа не јавља у топонимији, док је основа *ждребан-* у њој присутна. У рудничком крају забележен је извор и поток *Ждребан*, *-ана* (Мишковић 1875, 116, 120, 121), поток истог имена има и у Босни код Високог (Филиповић 1928, 583), а тако се зове и део села Скугрића код Градачца (РЈА, без податка о генитиву). Коначно, у Кучима је исти записививач који бележи *Ждреба̀нѝк* записао, у Доњем Косору, и микротопоним *Ждреба̀нац*.²

Народ тумачи име манастира *Ждреба(о)ника* причом да је краљ Милутин у истоименом пољу држао ергелу својих коња (Шобалић 1923, 220). Та народна етимологија имала би своју потврду у речи *ждребанѝк* 'ергела' у Црној Гори, из Змајеве збирке у РСА, као и у чињеници да за кучки *Ждреба̀нѝк* Петровић даје, са топографске карте, и варијанту *Ждребарник*, а РСА и РЈА бележе реч *ждреба̀рнѝк* у значењу 'стаја за ждребад'; коначно, у овом склопу ваља поменути и да хидроним *Ждребан* у селима Грабовици и Невадама чини пар са именом потока и извора *Кобилан* (Мишковић л. ц.).

Треба, међутим, имати у виду да је Змајева потврда апелатива *ждребаник* хапаксна, и да се можда заснива на народном тумачењу топонима *Ждреба(о)ник*, да је апелатив *ждреба̀рнѝк* неологизам, који је 1934. В. Милојевић предложио у чланку где се залаже за народне називе стаја, начинивши га по узору на *коња̀рнѝк* (*Наш језик* 2, 210), да је облик са карте *Ждребарник* у Кучима понајпре плод погрешног бележења, а ако би стварно постојао на терену, могао би се према *Ждреба̀нѝк* од **Ждребалник* < **Ждребанник* објаснити и као варијанта са ређом дисимилацијом *рн* од *нн* какву имамо у *Зворник* од *Звонник* (Јома 1999, 103 д.); најзад, да назив *Кобилан* може бити секундаран у односу на *Ждребан*, инспирисан народним схватањем овога имена које не мора имати везе са његовим стварним пореклом.

Против извођења ових топографских назвања од *ждреб-ац* говори њихова творба. Суфикс *-ан*, са постојаним *a*, није очекивани начин обра-

² Староцрногорски рефлекс полугласника не бележим словом *a* са две тачке испод, као што то чини Петровић и неки други, већ диграфом *æ*.

зовања од зоонима. Очекивали бисмо **Ждребљак*, од основе придева **žerbъjъ*, или можда **Ждребинац* (уп. Лома 1997, 14 дд.). Могло би се, додуше, претпоставити да је овим именима у основи придев *ждребан*, -бна, -бно, чије се непостојано *a* при поименичењу „учврстило” у основи, тј. да је **Ждребни поток* универбизацијом дао **Ждребан*, -ана, док би се *Ждребаник* сводио преко **Ждребљник* на **Ждребњник*. Но семантиком придева *ждребан* тешко да би се могли објаснити називи поља и вода: он долази искључиво у значењу ‘бременит’ уз ‘кобила’ и нема вредност посесивног образовања од *ждребац*, *ждребе*. Што је још важније, бјелопавлићко-пјешивачки *Ждребаник* могао би се помирити са овом претпоставком, јер у том говору се рефлекс од *вл > ео* изједначио са рефлексом од *ал у ā*, али у Кучима та разлика се чува, тако да *Ждребаник* не може бити од **Ждребљник* (одатле бисмо имали **Ждребяник*), већ само од **Ждребалник* (уп. Вошковић/Маљески 1932, 26 д.), које се, већ и с обзиром на блиско назвање *Ждребџнац*, највероватније своди на **Ждребанник*, са развојем *нн > лн*, тако да се исти праоблик може, по аналогiji, претпоставити и за *Ждреба(о)ник* код Даниловграда.

Основа **ждребан*- у овим топонимима најједноставније се тумачи као трпни придев од *ждребати* ‘извлачити жреб, жребом делити, гата-ти’. Тај семасиолошки моменат код назива поља или потока могао би се најпре заснивати на старинском обичају поделе поседа (њива, пашњака, појила) међу члановима родовске заједнице путем жребања. Дакле, *Ждребан(ник)* би био ‘посед додељен жребом’. У том случају, у *Ждреба(о)ник < *Ждребалник < *Ждребанник* тај пасивни партицип *ждребан* био би поименичен сложеним суфиксом -*ник*. Ако бисмо пак делили *Ждребанн-ик*, са простим -*ик*, у основи би лежао придев типа који овде разма-трамо, **žerbanъnъ*, код којег значење не би било пасивно ‘додељен жребом’, већ пре ‘за жребање, намењен жребању’. Недавно сам указао на могуће трагове, у српској традицији, старог обичаја гатања, пре свега о рату, помоћу свештених коња, забележеног код паганских Словена у Полабљу, и претпоставио да се код христијанизованих Срба тај обред (у којем је, као и код овде размотрених топонима, одређену улогу свакако играла сазвучност речи **žerbъjъ* ‘жреб’ и **žerbъсь* ‘ждребац’) до дубоко у средњи век вршио уз поједине цркве и манастире (Лома 2002, 147). Да је манастир *Ждребаоник*, чији настанак традиција ставља у доба Немањића, а савремени стручњаци су склонили познијем датирању, у XVI или почетак XVII века (Зиролевић 104), био некад место таквог жребања, ипак је пуко нагађање, свакако мање вероватно од оне прве могућности тумачења, која полази од пасивног значења ‘жребањем додељен или раздељен’.

У закључку, вратимо се придевима *кришениј*, *венчанј* уз констатаци-ју да се наше објашњење не разилази много са Бошковићевим; оба рачу-нају са секундарним дериватима од основе која је, на једној страни, дала трпни придев, али на другој страни глаголске именице на *-*нје > -ње*, на

чије се значење придеви овог типа тешње наслањају него на значење пасивних партиципа. Тако Бродовска-Хоновска, разматрајући њихову функцију у старословенском језику, поред ређих употреба где је значење исто као и код трпног придева који им је у основи (нпр. *истоуџканьнѣ* = *истоуџканѣ* 'изрезан, рукотворен (о идолима)' и прилично честих са значењем могућности (*неизглаголаньнѣ*) 'неизрецив', издваја, као посебно карактеристичне, употребе где ови придеви одговарају генитиву глаголке имене: *мльчаньнѣи тѣс ѣсухїас*: *изиде на мльчаньноѣ мѣсто* 'оде на место мучања, место за тиховање', о пустињаку који се повлачи у пустињу, *вѣздръжаньнѣи тѣс ѡскїсеѡс*: *вѣздръжаньнаѣ благодѣтъ* 'благодет уздржавања' (опет о пустињаку), *покааньнѣи постѣ* 'пост (ради) покајања' (Бродовска-Хоновска 1960, 125-131).

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић 1950: Р. Бошковић, О придевима типа *ораћи*, *Наш језик* I, стр. 116-131.
- Вук: Вук Стефановић-Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч 1852.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков*. Под редакцией О. Н. Трубачева, Москва 1974.
- Зиројевић 1984: О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд.
- Лома 1997: А. Лома, Српскохрватска географска имена на *-ина*, мн. *-ине*: преглед типова и проблеми класификације, *Ономатолошки прилози XIII*, 1-26.
- Лома 1999: А. Лома, Рефлекси групе *-н(ь)п-* у српској топонимији, *Наш језик XXXIII*, 1-2, стр. 99-106.
- Лома 2002: А. Лома, *Пракосово*. *Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд.
- Мишковић 1875: Ј. Мишковић, Опис Рудничког округа, *Гласник Српског ученог друштва XLI*, 104-282.
- Петровић 1988: Др. Петровић, Топонимија Куча, *Ономатолошки прилози IX*, 1-163.
- Пешикан 1965: М. Пешикан, *Староцрногорски средњекатунски и љешански говори*, Српски дијалектолошки зборник XV/1965.
- РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности, Београд 1959 дд.
- Филиповић 1928: М. С. Филиповић, *Височка Нахија*, СЕЗБ XLIII, Нас.25, Бгд., 191-774.
- Христов 1964: Г. Христов, *Местните имена в Маданско*, Софиа.
- Шобалић 1923: П. Шобајић, *Бјелонавлићи и Пјешивци — племена у црногорским Брдима*, СЕЗБ XXVII, Нас. и пор. ст. 15, Београд, стр. 151-366.

- BOŠKOVIĆ/MAŁECKI 1932: R. Bošković / M. Małeckki, Przegląd dialektów starej Czarnogóry (z uwzględnieniem gwar sąsiednich) = L'examen des dialectes du vieux Monténégro (Stara Crna Gora) en tenant compte des parler voisins, *Bulletin international de l'Académie polonaise des sciences et des lettres* 1-3, Cracovie, 1-13.
- BRODOWSKA-HONOWSKA 1960: M. Brodowska-Honowska, *Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*, Kraków etc.
- PJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-XXIII*, Zagreb 1880-1976.

Aleksandar LOMA

ON A LESS KNOWN ADJECTIVAL FORMATION

Summary

Following an observation of Radoslav Bošković, the present paper aims at elucidating a rare typ of S.-Cr. adjectives, represented by *krštenī* 'baptismal' and *v(j)enčānī* 'matrimonial', both usually joined to *kum*: *krštenī kum* 'godfather', *v(j)enčānī kum* 'best man'. For good reasons both semantic and accentual Bošković rejected the interpretation identifying these adjectives with the determined forms of the past passive participles *kršten-ī* 'baptised', *v(j)enčān-ī* 'married'. According to him, the stem is more probably that of the verbal nouns **krbšt'enbje* 'baptism, christening', **vėnbčanbje* 'wedding'. Otherwise convincing, this proposal needs to be modified at one point: from **krbšt'enbje*, **vėnbčanbje* in the modern language the forms ***krštenji*, ***vjenčanji* would be expected, and not those in *-eni*, *-ani* really existing. Here as a more likely alternative the derivation by *-bnb* from the same stem is proposed, an adjectival typ known from Old Church Slavic, e. g. *mlbčan-bnb* 'related to silence (**mlbčanbje*)'; thus **krbšt'en-bnb* 'relative to baptism', **vėnbčan-bnb* 'connected with wedding'. The cluster *-nbh- > -nn-* resulted normally in *n* by assimilation, but occasionally the dissimilatory development into *ln* occurs, too; in fact, for **vėnbčanlnbje* it seems to be attested by the dialectal form *venčalni (kum)*. There are instances of place-names in Montenegro explainable in a similar way, such as *Ōrānī (dō) < *Oraoni < *Oralni < *Oranni* and *Ždrebānik < Ždrebaonik < Ždrebálnik < Ždrebann-ik*, in both cases a gerundial meaning appearing more plausible than the passive one: **oranbnbje (dōlb)* 'the glen (suitable) for ploughing (*oranbje*)', rather than 'the ploughed one', **zėrbānb-nb* '(a piece of ground) for allotting (**zėrbānbje*)' rather than 'the allotted one, allotment'.